

Jan SIKORA

Uniwersytet Gdański

Uwagi nt. illokutywnej funkcji asertywnych aktów mownych

Abstract:

Remarks about illocutionary function of assertive speech acts

Linguistic statements, which belong to a class of assertive speech acts, are frequently analyzed separately from their producers as verbal actions used to reflect reality, which are later submitted to the verification of compliance with that same reality. The article presents the results of a study of selected acts performed in certain situations taking into account the mutual relation of particular participants of communication. The aim of the study is to determine the illocutionary strength of assertive speech acts on the level of written language on the basis of certain genres of texts. Source texts used in the study consist of selected magazine publications issued on the Polish press market.

Wstęp

Wypowiedzi językowe, należące do klasy asertywnych aktów mownych, analizowane są niejednokrotnie w oderwaniu od ich producentów jako działania mowne używane do odzwierciedlenia rzeczywistości, które poddają się weryfikacji na zgodność z ową rzeczywistością. Artykuł przedstawia wyniki badań nad wybranymi aktami asertywów, dokonanych w konkretnych sytuacjach przy uwzględnieniu wzajemnej relacji konkretnych uczestników komunikacji. Celem badania jest stwierdzenie siły illokutywnej asertywnych aktów mownych na płaszczyźnie języka pisanego w oparciu o określone gatunki tekstu. Jako teksty źródłowe posłużyły publikacje wybranych czasopism, periodyków ukazujących się na rynku prasowym.

1. Terminologiczne rozważania

Wymieniona w tytule illokutywna klasa, która wywodzi się z łacińskiego terminu „assertio” [=twierdzenie] oznaczająca klasę działań opisujących rzeczywistość, nazywana jest w literaturze przedmiotu w różnorodny sposób. W 12. wykładzie J. Austin (1972) wymienia w swojej taksonomii wśród aktów illokutywnych klasę wypowiedzi expozytywnych, odpowiadających swojej strukturą asertywom, na ostatniej 5. pozycji. Przyznaje się przy tym do trudności z ich zdefiniowaniem, ponieważ są one wg niego niewiarygodnie liczne i istotne i wydają się przynależać do innych klas illokutywnych (zob. J. Austin 1972: 170).

W taksonomii J. Searle'a (1975: 10) znajdujemy również pięć klas illokutywnych z reprezentatywami na czele, które zobowiązują mówcę do wyrażania prawdy o opisywanych zdarzeniach z rzeczywistości. Stopień zobowiązania mówcy do wyrażania prawdy jest wg J. Searle'a rozmaity i waha się między aktami, takimi jak przypuszczanie, mówienie, zapewnianie. Termin „reprezentatywy” jest używany przez Searle'a zamiennie z pojęciem „asertywów” (zob. E. Weigand 2003: 109).

Wg K. Ehliga (2007: 226) w wypadku asertywnego aktu mownego chodzi o „elementarny akt illokucji, nie wykazujący żadnych ograniczeń co do treści wypowiedzi, który służy werbalizacji rzeczywistości i wyrażany jest w formie zdania oznajmującego poddającego się weryfikacji treści na zgodność z rzeczywistością”.

2. O interpretacji wypowiedzi mownych

Wypowiedź mowna analizowana jest niejednokrotnie jako pojedynczy akt mowny. Zdaniem U. Engela oraz E. Tomiczka (2010) akty mowne występują rzadko jako „czyste” wyizolowane akty mowne. Ludzkie wypowiedzi są nośnikami rozmaitych aktów mownych, z których jeden typ jest dominujący, pozostałe akty występują niejako w tle wypowiedzi. U. Engel i E. Tomiczek nie precyzują jednak, jakie czynniki decydują o dominacji określonego aktu mownego. Zauważają nie bez racji, że w każdym akcie o charakterze informatywnym opisywany jest określony stan rzeczy w celu poinformowania o nim partnera komunikacji językowej (U. Engel/ E. Tomiczek 2010: 16–17). Twierdzenie to wydaje się słuszne, o ile określona wypowiedź interpretowana jest bez uwzględnienia związku sytuacyjnego. Z reguły nie wypowiadamy się jednak niejako „w powietrze”, lecz w celu poinformowania słuchacza, bądź czytelnika o czymś. Z uwzględnienia takich okoliczności wypowiedzi jak wzajemny stosunek mówiących do siebie, społeczny status mówców, ewentualne uzależnienie mówców od siebie wynikające ze społecznych, zawodowych, rodzinnych uwarunkowań, bądź brak owego uzależnienia, poza tym czasowo-przestrzenne okoliczności komunikacji językowej oraz intencje mówców wyłaniają się inne możliwe akty mowne, z których jeden wydaje się dominujący.

3. Relacje między uczestnikami komunikacji

W tym miejscu chciałbym nawiązać do trzech możliwych relacji między mówcami a słuchaczami, które przedstawiłem w artykule „Gramatyka żądania” w numerze 15 *Lingwistyki Stosowanej* (J. Sikora 2015). Relacje te sprowadzają się do następującego schematu:

- a. $M_1 \Rightarrow S_2$, → relacja podległości
- b. $M_2 \Rightarrow S_1$ → relacja zwierzchności
- c. $M_1 \Rightarrow S_2$ → relacja symetrii

Użyty w schemacie styl czcionek oznacza rozmaity społeczny/zawodowy status uczestników komunikacji, przy czym tłusty druk wskazuje na wyższą społeczno-zawodową pozycję mówcy w stosunku do słuchacza.

U. Engel i E. Tomiczek (2010: 16) analizują wypowiedź *Napisaleś ten artykuł zbyt powierzchownie* i interpretują ją przy uwzględnieniu takich czynników jak „ponadprzeciętna siła głosu” przy dezaprobującej mimice prymarnie jako zarzut, wtórnie jako informacja, żądanie korekty, rada, ewentualnie propozycja. Dalej stwierdzają, że ponieważ

poszczególne typy aktów mownych nie wykazują żadnych dystynktywnych form wyrazu, powstają z tego względu poważne problemy z przyporządkowaniem danego aktu mownego do określonej klasy.

Powstaje zatem pytanie: jaki akt mowny jest dominujący? Należałoby się zastanowić, czy wskazanie na dominujący ponad innymi akt mowny jest bez uwzględnienia bliższych okoliczności wypowiedzi w ogóle możliwe. Chciałbym tutaj wyraźnie podkreślić, co często jest niedoceniane przy interpretacji aktów mownych: dominujący akt mowny wyrażany daną wypowiedzią wynika z jednej strony ze społecznej relacji mówcy/autora tekstu względem słuchacza/ czytelnika a z drugiej strony z intencji jaka towarzyszy mówcy wobec słuchacza.

Zdanie 1. Napisałeś to wypracowanie zbyt powierzchownie.

Sytuacja 1.: nauczyciel jako mówiący w relacji zwierzchności wobec ucznia jako słuchacza. Uwarunkowanie sytuacyjne: pomieszczenie klasowe w szkole podczas lekcji, względnie podczas dyżuru. Z przedstawionej sytuacji wynika intencja mówiącego, polegająca na pouczeniu słuchacza o powstałym problemie oraz zobowiązaniu go do zmiany opisanego w wypowiedzi stanu rzeczy, konkretnie do poprawy wypracowania. W tej samej relacji możliwa jest również druga interpretacja wypowiedzi, mianowicie uzasadnienie przez nauczyciela uzyskanej przez ucznia oceny.

Zdanie 2. Napisałeś ten artykuł zbyt powierzchownie.

Sytuacja 2.: wydawca jako partner w relacji symetrii względem współpracującego autora tekstu. Uwarunkowanie sytuacyjne: Dyskusja nad dostarczonym tekstem w redakcji wydawnictwa. Z opisanej sytuacji wynika interpretacja aktu mownego jako krytyczna recenzja tekstu z intencją wydawcy polegającą na zmotywowaniu autora do wprowadzenia poprawek/ulepszenia tekstu przed jego wydaniem.

Tak więc w przypadku zaprezentowanych wypowiedzi o podobnej treści mamy do czynienia z czterema możliwymi interpretacjami aktów mownych uzależnionymi od relacji rozmówców oraz kontekstu przestrzenno-sytuacyjnego.

Na wagę wzajemnej relacji uczestników komunikacji w interpretacji wypowiedzi zwraca uwagę S. Grabias (1994: 236) w aspekcie językowych ról społecznych, stwierdzając, że „o istocie ról społecznych [...] decydują: 1) rangi rozmówców, ustawiające ich w pozycji równorzędności lub podrzędności i nadrzędności oraz 2) rodzaj kontaktu: oficjalny lub nieoficjalny (przyjacielski), indywidualny lub grupowy, trwałe lub sporadyczne.

O ile ustalenie rodzaju kontaktu na płaszczyźnie indywidualnej nie stanowi problemu dla rozmówców, którzy są świadomi swojego statusu społecznego, wzajemnej relacji oraz czasowo-przestrzennych uwarunkowań, w jakich odbywa się między nimi komunikacja, o tyle ustalenie statusu uczestników komunikacji językowej nie znanych postronnemu odbiorcy może stwarzać mu trudności. Możemy sobie łatwo wyobrazić sytuację, w której mimowolnie przez drzwi klatki schodowej dociera do nas zdanie: „Kosz na śmieci jest już pełny.” Nie znając bliższych okoliczności tej wypowiedzi, tzn. mówcy, słuchacza oraz relacji między nimi, osoba z zewnątrz nie jest w stanie poprawnie zinterpretować powyższej wypowiedzi, którą można z jednej strony odebrać jako ostrzeżenie przed wrzucaniem czegokolwiek do kosza, jako prośbę o opróżnienie kosza

skierowaną do partnera mówiącego, bądź polecenie skierowane do osoby podległej mówiącemu, np. dziecka. Dopiero poznanie okoliczności towarzyszących wypowiedzi pozwala na precyzyjną interpretację wypowiedzi i zakwalifikowanie jej do określonego aktu mownego.

4. O relacji autora tekstu do czytelnika

W wypadku języka pisanego np. języka tekstów publicystycznych mamy do czynienia z kontaktem na płaszczyźnie ogólnonarodowej lub lokalnej w relacji nadawca (polityk, dziennikarz, korespondent, artysta – autor tekstu prasowego z jednej strony → odbiorcy (czytelnicy) z drugiej. S. Grabias (1994) określa rangę nadawcy–autora tekstu prasowego jako większą od rangi odbiorcy, nie precyzując przy tym, jakie kryteria określają wyższość nadawcy tekstu wobec masowego odbiorcy na płaszczyźnie ogólnonarodowej lub lokalnej. Nie wiadomo, czy chodzi o przekaz jednej osoby do szerokiej grupy odbiorców, co miałyby uprawniać do nadania większego statusu autorowi tekstu wobec odbiorców, czy założenie, że nadawca tekstu jest osobą społecznie stojącą w wyższej hierarchii wobec odbiorców, co nie musi być prawdą.

W wymienionej relacji na płaszczyźnie ogólnonarodowej wypowiedzi nadawcy w formie publikacji prasowych poddawane są przez odbiorców interpretacji z jednej strony pod względem treści, z drugiej strony pod kątem intencji nadawcy względem odbiorców. Odbiorca-czytelnik materiału prasowego analizuje zatem, co autor tekstu chce czytelnikowi przekazać oraz co chce swoim przekazem osiągnąć. Interpretacja publikacji ma z reguły charakter indywidualny i uzależniona jest od innych, pozajęzykowych aspektów mających wpływ na osąd prasowych wypowiedzi, np. stosunek odbiorcy/interpretatora do autora publikacji, stosunek odbiorcy do opisywanych w publikacji wydarzeń/ ludzi/ okoliczności etc. oraz ogólna wiedza odbiorcy o świecie (Weltwissen). Zatem czytelnik o poglądach lewicowych może interpretować publikację czasopisma opisującą przedstawiciela lewicy w piśmie prawicowym inaczej niż publikację w czasopiśmie lewicowym. Można założyć, że w pierwszym przypadku, interpretacja publikacji autora o poglądach prawicowych wskazuje na używanie przez autora publikacji aktów mownych ukazujących omawiane w publikacjach osoby i zdarzenia w negatywnym świetle (przypisywanie im czynów i wypowiedzi kojarzonych przez odbiorców z negatywnymi odczuciami, oskarżanie o łamanie prawa, oczernianie przedstawicieli wrogiego obozu). W drugim wypadku interpretacja wypowiedzi autora o poglądach lewicowych na temat przedstawiciela lewicy opiera się na aktach mownych kojarzonych z pozytywnymi odczuciami, takimi jak wychwalanie czy też uznawanie dokonań lub zamierzeń opisywanej osoby. Tak więc wartość illokutywna określonej wypowiedzi mownej nie ma charakteru absolutnego, dana wypowiedź nie reprezentuje jednego typu aktu mownego przypisanego tej wypowiedzi na stałe i odbieranego przez wszystkich odbiorców w jednakowy sposób. Siła illokutywna danej wypowiedzi wynika z interpretacji danego odbiorcy w danej chwili, w określonym miejscu przy uwzględnieniu indywidualnego nastawienia odbiorcy do autora wypowiedzi oraz jego ogólnej wiedzy o świecie.

5. Analiza przykładów

Przechodzę do analizy wybranych przykładów:

Przykład 1. Szarytki podkopują ogród. Zakonnice nadal chcą zabudowy 4 ha ogrodu na Powiślu.

Dla inwestycji w przyklasztornym ogrodzie zakonnice znalazły sojusznika wśród śródmiejskich radnych PiS. Anna Lutek w rozmowie ze „Stoleczną” nazwała krytyków zabudowy w tym miejscu „przeciwnikami Kościoła”. Według niej „to ziemia sióstr i one powinny decydować, co tu powstanie”, a nawet „powinny mieć możliwość sprzedania części terenu”. Innego

Gazeta Stołeczna – dodatek do Gazety Wyborczej 4.01.2016, s. 3.

W zaprezentowanym przykładzie czytelnik „Gazety” identyfikujący się z autorem artykułu zinterpretuje jego wypowiedź jako uzasadnione krytykowanie zamierzeń bohaterów artykułu. Interpretacja ta wynika z przekonania czytelnika/ interpretatora o krytycznym stosunku „Gazety Wyborczej” do poczynań kleru. Z kolei czytelnik o poglądach bliskich klerowi zinterpretuje publikację „Wyborczej” jako nieusprawiedliwione oczernianie względnie przypisywanie przedstawicielom kleru działań niezgodnych z interesem społecznym lub też poddawanie w wątpliwość możliwości dysponowania prawem własności.

Przykład 2. Unia dybie na wolność Polski.

dzieje, wymownie milczy). - Zachowali się jak przywódcy konfederacji targowickiej, którzy namawiali carycę Katarzynę, by rozwiązała za nich polskie spory - oskarżył Morawiecki.

Gazeta Wyborcza 4.01.2016, s. 2.

Zwolennik „Wyborczej” zinterpretuje wypowiedź jako nieuprawnione przypisywanie politykom opozycji poczynań niezgodnych z interesem państwowym, kojarzonym ze zdradą donosem etc., zaś nagłówek artykułu zinterpretuje jako ironizowanie nt. poglądów prawicy wskazującej na zagrożenie suwerenności kraju przez Unię Europejską. Czytelnik eurosceptyk znajdzie w cytowanym artykule potwierdzenie swoich przekonań o nieuprawnionych działaniach opozycji.

Przykład 3. Szaleństwa Pana Stefana.

Stefan Niesiołowski od lat słynie z ostrych, zdecydowanych i świetnie sprzedających się w mediach wypowiedzi. Niejednokrotnie zaprzeczał swoim słowom sprzed lat, bo zwrotów w polityce wykonał już sporo. Rzadko bywa więc traktowany inaczej niż polityczny folklor.

Do Rzeczy, nr 1 (10.01.2016) s. 29.

W cytowanym fragmencie artykułu na pierwszy plan wysuwa się intencja autora artykułu sprowadzająca się do zdyskredytowania opisywanego polityka opozycji poprzez marginalizowanie jego roli w polityce oraz przypisywanie zmienności poglądów. Zwolennik opisywanego polityka odbierze artykuł jako próbę oczerniania jego wizerunku w oczach wyborców, zaś czytelnik cytowanej gazety identyfikujący się z zapleczem cytowanego tygodnika odbierze wywody autora artykułu jako potwierdzenie negatywnej oceny polityka.

Przykład 4.

Jednak nasi rozmówcy mówią też, że „marka Niesiołowskiego” jest przydatna władzom partii. Jak twierdzą, można „puścić pod jego szyldem rzeczy, których nam mówić nie wypada”.

– Poza tym wszystkim Stefan czuje, że jest na wojnie, a na niej jest niekontrolowany. To nie jest tak, że – jak ktoś napisał – trzymamy go na smyczy i spuszczaemy od czasu do czasu. Jego nikt pod kontrolą nie utrzyma – śmieje się nasz rozmówca, znany polityk PO.

Do Rzeczy, nr 1 (10.01.2016) s. 29.

W powyższym fragmencie cytowanego wcześniej tygodnika zwolennik komentowanego polityka odbierze wypowiedź autora komentarza jako szkalowanie polityka opozycji poprzez przypisywanie mu cech człowieka chorego na wściekliznę. Temu samemu celowi służy publikacja wizerunku polityka z miną zawziętego człowieka. Zwolennik cytowanego tygodnika zinterpretuje wywody autora komentarza jako potwierdzenie swojej negatywnej opinii o opisywanym polityku jako nieprzejednanym wrogu obozu rządzącego.

6. Wnioski

Niniejsze rozważania stanowią próbę analizy aktów mownych należących do klasy asertywów. Wypowiedzi językowe, wiążące się z tą klasą, są nośnikami kompleksu aktów

mownych o różnym sposobie oddziaływania na odbiorcę. Interpretacja aktu mownego należy do czynności zindywidualizowanej i jest uzależniona z jednej strony od treści oraz formy wypowiedzi jak również od czynników pozajęzykowych, mających bezpośredni wpływ na sposób interpretacji wypowiedzi mownych. Do czynników pozajęzykowych należy relacja odbiorcy do nadawcy komunikatu, tzn. wzajemna relacja uczestników komunikacji względem siebie opierająca się na symetrii, zwierzchności lub podległości oraz tzw. ogólna wiedza o świecie kształtująca nastawienie odbiorcy do nadawcy oraz do treści wypowiedzi mownej. Niniejsze rozważania ograniczyły się do relacji nadawca wypowiedzi: autor publikacji prasowej – odbiorca/ czytelnik, tj. uczestników komunikacji występujących wg mnie w relacji symetrii wbrew twierdzeniom występującym w literaturze przedmiotu. Przytoczone wypowiedzi wskazują na różnorodne możliwości interpretacji wypowiedzi mownych, zależnie od indywidualnej oceny treści wypowiedzi oraz jej autora. Wypowiedzi o charakterze asertywów stanowią obszerną klasę aktów mownych, obejmujących wg K. Wagnera (2001) 136 typów i ich interpretacja wypływa nie z samej wypowiedzi, lecz z okoliczności jej towarzyszących wymienionych w niniejszym artykule.

Bibliografia

- Austin J. (1962), *How to do things with words*. Deutsche Bearb.: Erike von Savigny: *Zur Theorie der Sprechakte*, Stuttgart 1972.
- Ehlich K. (2007), *Sprache und sprachliches Handeln*. Berlin/ New York.
- Engel U./ Tomiczek E. (2010), *Wie wir reden. Sprechen im deutsch-polnischen Kontrast*. Wrocław/ Dresden.
- Grabias S. (1994), *Język w zachowaniu społecznym*. Lublin.
- Searle, J. (1976), *A classification of illocutionary acts*, (w:) *Language in Society*, 5, 1–23.
- Sikora, J. (2015), *Gramatyka żądania. Uwagi na temat struktury wyrażeń zawierających żądania*, (w:) *Lingwistyka Stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik*, 15, 75– 81.
- Wagner K. (2001), *Pragmatik der deutschen Sprache*. Frankfurt am Main.
- Weigand E. (2003), *Sprache als Dialog*. Tübingen.